

ਦੂਰੋ ਦੇਖਿਆ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ, ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਨਾ ਫਲਸਫਾ। ਇਹ ਕੁਝ ਪੰਨੇ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਿਸਚਿਤ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੁੱਝ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਉਦੋਂ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਸਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਮਿਥਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਤੱਥ, ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਰੋੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਾਧ ਜੀ ਕੇਵਲ। ਸਾਧ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਦੋਸਤ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸਦੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਕਦੀ ਮੈਂ ਸਿਆਸੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਾਂਗਾ ਸ਼ਾਇਦ, ਮੇਰਾ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਪਰਕ ਹੋਇਆ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਾਹਿਆ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧੜਾ ਧੜਾ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੱਟ ਕਰਕੇ ਰੋਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਭਗਤ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ, ਡਾ. ਖੁਸਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਖੁਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਮਾਇਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਲ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਚਸਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੇਰੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਉਜੜੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਾਰ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ। ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰੋ ਦੇਖਿਆ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨੇੜੇ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕਹਾਵਤ ਹੈ - ਥਿੱਲੀ, ਉਠਣੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਚੁੰਘ ਸਕਦੀ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਦੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਮ, ਦੋ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗਾਂ ਅਤੇ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ, ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ 1984 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਹ ਫਰਕ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਉਤਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੱਧਰਲੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਰਮਨਾਕ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਠਾਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਸਦਾਚਾਰ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਦੀ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉਪਰ ਜਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਪਰ ਦਰਿੰਦਗੀ ਕੀਤੀ।

ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਸਿਰਕਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਕੁਝ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਬਦਲੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਕਰੌਸ ਮਿਲੇ। ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਵਰਗੀ ਸੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿਆਸੀ ਸੀ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਕਾਰਾ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਅਮਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇਗ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਯਾਨੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਣਹੋਣੀ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਟੱਕਰ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਧਾਰਣ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

for other books like this visit
<http://www.cheemahar.blogspot.com>

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਿਤ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਿੱਖ ਅਮਲ ਦਾ ਧਰੁ ਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ, ਸਿੱਖ ਕਦੀ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ, ਪੰਥ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵਾਜਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅਣਖੀਲੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸੁਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਹਿੰਦੂ ਜੁਆਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਕ ਕੇ ਧੜਾ ਧੜ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਵਰਮੁੱਲਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਸਿੱਖ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਆ ਆ ਕੇ ਇਸ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੰਨ੍ਹ ਦੀ ਦਾਤਰੀ ਫਿਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਣ ਦੀ ਕਰਮਾਤ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਹੀ ਲੋਕ-ਗਾਥਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਹਿਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਇਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਜਾਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇਕ ਸੈਨਾ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਤਦ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੈਨਾ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮਨੋਰਥ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਦੂਜਾ ਤੱਥ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਰੱਦ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਤੱਥ ਸਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਵੀ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਉਦੇ ਨਾਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਬਚਿਆ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਚਿਆ, ਪਠਾਣਾ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਬੀਤੇ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਿਉਂਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਸਾਂਝੇ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 1947 ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੱਡੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੁੱਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਰੰਟੀ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਸੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਂਦ ਨੂੰ ਮਿਣਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੀਡਾ ਫੜ ਲਵੇ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਨੇਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਉਹ ਨੇਕ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਲਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੇ ਬਗੈਰ ਆਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂ-ਸਟਾਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਹੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅਨੇਕ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ। ਪੰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਸਿਆਸੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖਣੀ ਹਰੇਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਵਾਹਰਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਉਣਾ ਉਹ ਉਤਮ ਸਿਆਸਤ ਮੰਨ ਬੈਠੇ। ਨਿਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਮੰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਬਤੌਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਸਾਜਸ ਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਣੇ, ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਕਤ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉਪਰ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੈਡ-ਵਰਕਸ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਟੇਟਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਨਾ ਦੇਣਾ ਆਦਿਕ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਦੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਏਜੰਟ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਦਾ। 1982 ਵਿਚ ਏਸੀਅਨ ਗੇਮਜ਼ ਵਕਤ ਬੰਸਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਹੱਤਕ ਗਿਣ ਮਿਥ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਟੇਟ ਨੇ ਕੀਤੀ ਉਹ ਨਵੰਬਰ 1984 ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਜ਼ ਇਕ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਸ਼ਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਾਸੀ ਲੱਗੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਰਨ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਕੁੱਲ ਸੇਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਸੈਨਾ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਮੈਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਲੀਡਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਿਆ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੰਗਠਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਪੰਥ ਨੂੰ

ਖਤਰਾ, ਕਦੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖਤਰੇ ਵਿਚ, ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਸੁਣਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਪਰ ਪੁੱਜਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਕ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਕੇਵਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਫਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਦ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ।

1968 ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਘੱਗਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਾਂ ਤਦ ਆਪਣੇ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਮਾਪੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਕਸਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੰਪਰਕ ਸੀ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਬਣੀ। ਮੇਰੇ ਜਮਾਤੀ ਦੀ ਭੂਆ ਦੀ ਧੀ ਬੀਬੀ ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਬਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਵਿਆਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੀ ਕਿ ਬਗੈਰ ਦਰੋਹ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਸਾਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਜਮਾਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਬੇਸ਼ਕ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਹਾਣੀ ਸੀ। ਹਸਮੁਖ ਤੇ ਸਹਣਾ ਸਿੱਖ ਸੀ, ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ। ਠੋਠੀ ਉਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਦਾਹੜੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਛੇੜਦੇ, "ਦਾਹੜੀ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਠੋਠੀ ਉਪਰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਨੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਅੰਗੂਠਾ ਛਾਪ ਹੈ।" ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਮਾਤੀ ਆਖਦਾ, "ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਸਵਾਇਆ ਕੁ ਗੱਫਾ ਤੈਨੂੰ ਦਾਹੜੀ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੂੰ।" ਉਹ ਕੇਵਲ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ ਨਾ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਸਾਡੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਹੁਦਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ ਨਾ ਕਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕਾਹੜਾ ਪਿਲਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਸਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਹੜੀਆਂ ਮੁੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨੀ' ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੁਝ ਰੜਕਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੜਕਿਆ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਹਰਮੀਤ ਕੌਰ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖੀ। ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਇਹ ਕੁੜੀ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਭੈਣਾਂ ਜਿਹੀ ਲਗਦੀ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਅਸੀਂ ਚੱਕ ਮਹਿਤਾ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਰੌਹਬਦਾਬ ਸੀ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰੇਡੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਂ ਸਹਿਮੇ ਸਹਿਮੇ ਜਾਂ ਝਿਜਕਦੇ ਦੇਖਦਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਬਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਖਸੀਮਤ ਵਿਚਲੀ ਸਿੱਖੀ ਬੋਝਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਵਚਨ' ਜਾਂ 'ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ' ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਕ ਤਰਫਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਤ ਬਚਨ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਥੇ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦਿਸਦੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦੇ। ਕਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਦੀ ਕੋਈ ਰੋਹ ਸੇਵਾ ਜੰਭਾਲ ਲਈ ਹੈ। ਬਸ ਉਹ ਦਿਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਯਾਦ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ, "ਵਧੀਕ ਪਾਠ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਹਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ।" ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਛਕਦਾ, ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਠ ਗਾੜ੍ਹ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਸਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰਲੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਬਰਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਹ ਪਖੰਡ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਪੰਥ ਦੀ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ।" ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਐਥੀ ਘੜੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਸੰਕਟ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੁਕਤ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।"

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹਠ ਤਪ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹੀ ਸਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ। ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਦੀ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ ਮਹਾਰਾਜ।" ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਉਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਬੋਲ ਚਾਲ ਉਪਰ ਵੀ, ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ। ਆਕੜਖਾਂ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ, ਦੋਸਤ ਸਾਡਾ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਹੱਸਦਾ, ਛੇੜਦਾ, ਛਿੜਦਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੂਰਖਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ, ਤਦੇ ਪਿਆਰਾ ਮਿੱਤਰ ਲਗਦਾ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਦਿਆਗ ਦੀ ਕੋਈ ਰਗ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਸੀਂ ਵਧੀਕ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ, "ਉਹ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਬੱਕੜਵਾਹ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।" ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਪੈਂਦੇ, "ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਾਂ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਵਧੀਕ ਪਾ ਦਿਉ ਤਦ ਮੁਸਕਲ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ।" ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਸਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਾਂ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਾਧਨਾ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿੱਤਣ ਤੋਂ ਭੈ ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੋਗ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਫਰ, ਚਿੰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਦਿਸਿਆ ਤਦ ਉਹ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਵਡਿੱਤਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀਣਤਾ ਪੈਂਦਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਵਡਿੱਤਣ ਕਾਰਨ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ, ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1975-77 ਦੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਿਹਾ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੂਖਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਠਹਿਰਨਗੇ। ਇਹ ਮਾਰਚ 1977 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਸਾਲ ਇਸ ਲਈ ਚੋਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਘੋਟੇ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਦਰੀਆਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਲਉ ਜੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ।" ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲੇ, "ਮਰਲਾ ਦੇ ਮਰਲੇ ਥਾਂ ਘਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਉਗੇ ਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਰਹੋਗੇ ਇਕੱਲੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ?" ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਹਸਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਾ ਕੇ ਗਏ ਹਨ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ। ਸਹੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਖਤਾਈਆਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ, ਪੇਪਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸੀ "ਇਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਬੰਦ ਕਰੋ।" ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ, "ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹਨ।" ਉਹ ਆਖਦੇ, "ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਭਗਤੀ ਕਰੋ। ਸ਼ਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।" ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ, "ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਗਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਦਿਸੀ ਨਹੀਂ ਮਾੜੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ।" ਸਾਡੇ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਬੋਝੀ ਬੋਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਭਗਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੀ ਭਗਤੀ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣੇਗਾ।"

ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਗੱਪ ਮਾਰ ਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਝੂਠ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ? ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਪੜ੍ਹਾਕੂ ਹੋ ਤੇ ਲਗਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਚੰਗੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਫਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਅਧੂਰੇ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਆਪਾਂ ਰਲ ਕੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾੜਾ ਹਾਲ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਜੁਆਨ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ। ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਦੋਰਿਆਂ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਚੋਕ ਮਹਿਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰੋਗੇ। ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ, ਉਹ ਦਿਆਂਗੇ।" ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਕਿਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗਰੇਬੀ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕੋਣ ਕਰੇਗਾ ਸਾਡਾ? ਭਾਈ ਉਹ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸੁਣੱਖੀਆਂ ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਕੁੜੀਆਂ

ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂਗਾ। ਦਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।" ਫਿਰ ਬੋਲਾ ਜਿਹਾ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਸਾਡੇ ਜਥੇ ਦਾ ਡਿਸਪਲਿਨ ਸਖਤ ਹੈ ਕੁੱਝ ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਚਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸਾ ਸਮਝਕੇ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕੇਗਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ?" ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਆਉ। ਅਸੀਂ ਕਲਾਸ-ਰੂਮ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਇਛੁਕ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸੌਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਇਕ ਘੰਟਾ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਿਰਮਲ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਦਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਉਚੀਆਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਠ ਕੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਘਾਹ ਫੂਸ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਉਥੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਨੇਕ ਸਿੰਘ, ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਪੁੱਜ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੈਨੇਟ ਹਾਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਣ ਰਖਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ। ਤੁਹਾਡੀ ਰਮਾਈ ਵੱਡੀ ਹੈ।" ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ।" ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸੰਧੂ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗਹਿਤ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਪੂਰਾ ਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਕਲ ਸੂਰਤ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਿੱਖ ਵਰਗੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾ। ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਕਲ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਸਤੇ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੈਂਕੇ ਨਹੀਂ ਅਜੇ?"

ਸਾਡੇ ਨਤੀਜੇ ਆ ਗਏ। ਸਭ ਦੇ ਵਧੀਆ ਨੰਬਰ ਆਏ। ਮੈਂ ਫਸਟ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜਿਆ। ਅਸੀਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ- ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵਿਚ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦੁਖ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦੂਰ ਅੰਦੋਸ਼ ਤੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਹਿਜਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਉਪਰ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਪੁਜੇ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਤਰਪਿਕਾਰੀ ਕੌਣ ਹੋਏ, ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਸਮਕਸ ਚੱਲ ਪਈ। ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਸੀ ਪਰ ਅੰਦਰ ਜੋਰ ਅਜਮਾਈ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਧੜਾ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਨਸੀਨ ਥਾਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰਾ ਧੜਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਧੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਜੁਆਨ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਭੁਗਤਣ ਪਿਛੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਉਸਦਾ ਮਿੱਤਰ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਵਾਰਥ ਇਸ ਵਿਚ ਫੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵਧੀਕ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਜਾਣਨਾ ਚਾਹਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਵਿੱਖ ਨਾਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਭੂਤਕਾਲ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬੇਸ਼ਕ ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਭੂਤਕਾਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਟੋਹਰ ਸੀ।

ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਦਾਨ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗਾ। ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਂਬਰ ਬੇਸ਼ਕ ਪਿਆਰ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵੱਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਵਾ ਰੁਮਕਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲੱਖਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਟਕਸਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਾਰਸ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਆਖ ਗਏ ਹੋਣ। ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਦੋ ਧੜੇ ਹੁਣ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਸਰਗਰਮ ਹਨ ਤੇ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਭਿੰਡਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੀ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵਾਗਡੋਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਏਗੀ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਬੰਦੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਸਤਾਰ ਬੰਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦੇਖਣ ਲਈ ਰੁਕੇ ਰਹੇ ਕਿ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਸਤਾਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਬਤ ਸਰਧਾਜਲੀ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ

ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੋਲਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਬੋਲਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਕਦੀ ਬੋਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ, ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ? ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੁਝ ਮਿੱਤਰ ਲੰਮਾ ਪੰਧ ਮਾਰਕੇ ਢੇਕ ਮਹਿਤਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਆਏ। ਟਰੱਕ, ਟਰਾਲੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ, ਜੀਪਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਪੁੱਜਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਭੋਗ ਸੀ, ਸਾਇਦ ਅਗਸਤ 1977 ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕਠ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਏਨਾ ਇਕੱਠ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਬੋਸਕ ਪਾਰਕਿੰਗ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਪਰ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਉਤਰ ਲੋਕ ਪੈਦਲ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਦਲਾਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਧੀਕ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਸਿਰੋਪੇ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਿੰਘ-ਸਭਾਵਾਂ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਟਕਸਾਲਾਂ, ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੁੱਜੇ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਆਈਆਂ—ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ। ਅੰਮਰਜੋਸੀ ਬਾਦ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣੀ ਸੀ। ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕੈਬਨਿਟ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਹ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣਗੇ। ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਹਰ ਮੰਗ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੂਰੀ ਕਰੇਗੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਚੇਅਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੱਪ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਦਿਆਲਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ— ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਖਣ, ਮੈਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਆਂਗਾ। ਜੇ ਕੁਝ ਮੰਗਣਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਹੁਣੇ ਮੰਗਣ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਇਥੇ ਹੀ ਕਰਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਹੁਣੇ।” ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਦੀ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਇਹ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੇ ਕੁ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਹਨ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਠੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਮਾਈਕ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਸੁਕਰਾਨੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ — ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕੋਡੀਆਂ ਦੀ ਟੁਟਕਾਰ ਵਾਂਗ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਤੇ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜੀ, ਕੋਈ ਵਾਕ ਦੁਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਿਸਟ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਕੇ ਹਰ ਮੁੱਦੇ, ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ, ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਕੋਈ ਸੰਸਥਾ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਆ ਗਿਆ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, “ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਜੋ ਮੰਗੇਗੀ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਮੰਗਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਰਸੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕ ਆਏ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਦਾਤਾ ਉਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕੋ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੁਸਕਲਾਂ, ਸੰਕਟ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਟਾਲ ਲਏ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਸਾਨੂੰ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਉਹ ਇਥੋਂ ਟਕਸਾਲ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਣ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਲੰਘਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਫੜੀ ਤੇ ਕੈਮਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਏ। ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇਹ ਜੁਆਨ ਆਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੂਜੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁਣੇ ਹੋਇਆ ਸੰਵਾਦ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ? ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਮੀ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਟਾਲਮਟੋਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵਕਤ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਲਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਗਤ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੱਕਾ ਥਹ ਪਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕੋਟੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਤੇ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੂਰ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਰਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਲੈਣ ਦੇਣ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਬਾਦਲ ਟੋਹੜਾ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਿਨ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਸੂਰ ਬਾਦਲਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਰਲੀ ਹੋਵੇ ਕਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1978 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਵਾਪਰਿਆ ਭਿਆਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਕਤਲਕਾਂਡ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮੁਖੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਦਿੱਲੀ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ

ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਨਸੇਆਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਵਕਤ ਸਹਾਦਤ ਤੱਕ, ਬਾਦਲਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਟਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਧੜਾ ਨੇੜੇ ਖਿਸਕਦਾ ਆਇਆ।

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਰੋਸ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਰਹਿੰਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰਦਰਸਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਚੌਕ ਮਹਿਤੋ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਸ ਵਿਚਲੀ ਕਸਮਕਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਟਕਸਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਘੱਟ ਹੀ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਚੰਗਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਆਦਰ ਦਿੰਦੀ। ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੱਦਾ ਲਿਆ। ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਦੋਰਿਆਂ ਉਪਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਇਕੱਠੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕੀ ਹਰਜ ਹੋਵੇਗਾ?" ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ?" ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ। ਮਾੜੇ ਕੰਮ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੁਪ ਛੁਪਾ ਕੇ ਕਰੀਏ ਹਨ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪਿਤਾ ਜੀ (ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿੰਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਪਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ ਹੁਣ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੱਖ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਗੱਡੀਆਂ ਲੈ ਜਾਓ। ਟਕਸਾਲ ਪਾਸ ਜਿੰਨਾਂ ਧਨ ਹੈ ਸਭ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਉਹ ਲੈ ਜਾਓ। ਕਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਜਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਮਨਾਇਛੋ ਤਾਂ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਰਹਾਗਾ।" ਫਿਰ ਸੰਤ ਉਠੇ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਨਮ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਤੇਰੇ ਬਿਨ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਅੱਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਕਿ ਜਬਰਦਸਤੀ ਰੋਕ ਸਕਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਿਨਤ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹਾਂ ਕੇਵਲ। ਆਪਾ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆ ਦੇਖਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕਦੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।"

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥੂ ਕਿਰਨ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਸਹਿਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂਹ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਹੋ। ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਆਪਾ ਇਕੱਠੇ ਰਹਾਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰਾਗਾ।" ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗਲਵਕਫ਼ੀ ਪਾਈ ਤੇ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਸਹਾਦਤਾਂ ਤੱਕ ਨਿਭਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਤਿੱਖੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਗਣ ਲੱਗਾ। ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਇੱਕ ਵਿਸਾਖੀ 1978 ਵਿਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਸਿੱਖ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅਜੇ ਇਹ ਰੋਸ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕੇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਨਾਲ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹਤਿਆਰੇ ਬਾਇੰਜਤ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਹਿ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਸੰਭਵ ਹੈ ਸਿੱਖ ਇੰਨੇ ਕਰੋਧਵਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣਦੇ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਸਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਹੋਣੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਾਰੇ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਜਖੀਰਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਦੇਵੀ-ਮਾਤਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਦੀ ਵਧੀਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਲ, ਲੋਗੋਵਾਲ, ਬਰਨਾਲਾ, ਟੋਹੜਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੂਰੇ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਫੇਸ ਸੋਵਿੰਗ ਦੇ ਇਛੱਕ ਸਨ, ਪੰਥ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਦੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਂਝ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ

ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਈ ਟੋਟਰੂਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਠੁੱਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਤ ਕੋਲ ਵਧੀਕ ਆਉਣ ਜਾਣ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਚੰਗੀ ਸਾਖ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਕਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ ਹਨ ਕਿ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਥੇ ਇਕ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਡੇਗ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਕੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਜਰਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇਖੋ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੁਪਣ ਲਈ ਸਰਣ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਟੱਕਰ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੇਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਸਟੇਜਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਜਿਗਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਗੋੜਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਦਾ ਬਹੁ ਤਿਕਾਣਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, "ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ ਤਦ ਮੈਂ ਭਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵਜ਼ਨ ਦਾ ਸੋਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਦੇਵਾਂਗਾ।" ਪ੍ਰੈਸ ਰਿਪੋਰਟਰ ਪੁਛਣ ਲੱਗੇ, "ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਏਨਾ ਸੋਨਾ ਹੈ?" ਸੰਤ ਬੋਲੇ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈ?"

ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਘਟਨਾਸਥਲ ਵਿਚੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸਤ ਲਾਹੇਵੰਦ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਅਖਬਾਰ ਸਮੂਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀ। ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਲਿਖਤ, ਉਸਦਾ ਖਬਰਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤੇ ਕਾਫ਼ਟ-ਸੈਲੀ ਇੰਨੀ ਘਟੀਆ ਤੇ ਏਨੀ ਫਿਰਕੂ ਢੰਗ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੱਗਬਾਣੀ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ, ਅੱਗ-ਲਾਣੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਬੰਦਾ ਬੇਸ਼ਕ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ਬੇਸ਼ਕ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਹੋਕੇ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਮਿਜ਼ਾਜ ਸ਼ੱਕੀ ਅਤੇ ਚਿਤਚਿਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੁਗਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁਵਿਧਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੋਗੋਵਾਲ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਵਾਲੇ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਸ਼ਵੰਦ ਬੰਦੇ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਵੱਡੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੱਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਛਿਤ ਤੜਕਾ ਆਦਿਕ ਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗਾਂਢੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ ਸੁਰੋਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਗਾਂਢੇ ਭੇਜੋ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ, ਗਾਂਢੇ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, "ਇਹ ਸਾਧ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਭੋਲੇਗਾ, ਤੇਲਦਾ ਗਾਂਢਿਆਂ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ।" ਆਪਸੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਪਿਆਜ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਤ ਲੋਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਉਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਾਰਨਾਵਾਂ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਤ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਗੋਵਾਲ ਕਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਸਾਧ ਭਿੰਡਰਾਵਾਲਾ ਸਿਰੇ ਦਾ ਬੁਜਦਿਲ ਹੈ। ਜੇ ਦਲੇਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਗਿਆ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਮੇਨ। ਤੈਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਲਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਲੁਕਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ। ਫਿਰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇਆਮ ਵਿਚਰੇਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ਭਿੰਡਰਾਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਾਧ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਟੇਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਮੰਨ ਗਏ। ਸ੍ਰ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੀ.ਬੀ.ਆਈ. ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਾਵਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਤਸੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੋ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤਖ਼ਤ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਜਨੌਹਾ। ਰਹਿਤ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਉਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬੇਗਰਜ਼ ਤੇ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਹੋਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਉੱਤਮ ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸੁਰ ਰਲਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੌਹਾ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਆਖਦੇ, 'ਬਾਬਿਓ ਅਸੀਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ਪਿੰਡ। ਉਦੋਂ ਕਰਵਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਭੋਗ ਮੇਕੇ ਪੁੱਜੋਗੇ।' ਸੰਤ ਨਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ

ਸਰਕਾਰ ਦਾ, ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣ। ਅਜਨੌਹਾ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਦ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਆਖਰ ਸੱਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫਰਕ ਪਵੇਗਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਥੇ ਹੀ ਦੇਗ ਲੈ ਆਇਓ। ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।' ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, 'ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਾਲ ਹੋਰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?' ਸੱਤ ਮੰਨ ਗਏ, ਦਿਨ ਤੈਅ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਾਠਕ ਸ੍ਰ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਖੁਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ- 'ਮੈਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ।' ਸੱਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਿਆ, ਕਿਹਾ- 'ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਖਾਮੋਸ਼ ਉਦਾਸ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੌਹਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵਾਂਗਾ, ਅੱਜ ਰਾਤ ਪਿੰਡ ਰਹਾਂਗਾ। ਇਸੇ ਰਾਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਕੇਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤਰੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਮੁਹਾਲੋਂ ਪਾਸ ਸਕੱਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਕਾ ਕਲੀਨ ਸੇਵਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਮੈਂ ਕਰਵਾਵਾਂ, ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ।' ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਨਜਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪੈ ਸਕੇ। ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆਂ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਨੇ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਤਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਥੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?' ਭਾਈ ਬਾਗੜੀਆਂ ਬੋਲੇ, 'ਮਰਯਾਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਉਥੇ।' ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬੋਲੇ, 'ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ? ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਜਿਮੇਵਾਰੀ ਤਖਤ-ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਨਿਭਾਉਣ ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਗਿਆ? ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹਨ।' ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਕੋਈ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕੀਤਾ - 'ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ। ਹੁੰਦੇ ਫਿਰਨ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਦੋਰ ਇਹ ਵੀ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੱਤਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ। ਅਸੀਂ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਹੰਤ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹਾਂ। ਅਵਤਾਰ-ਬਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਵਰਕੇ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੁਸੀਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਹੋਗੇ ਕੱਢ ਦਿਆਗੇ। ਉਥੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੌਹਾ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ- 'ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਉਪਰ ਰਹਿਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਥ ਲਈ ਇਹ ਤਖਤ ਸੁਪਰੀਮ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਪਰ ਰਾਜੀਨਾਵਾਂ ਸਬਦ ਨਾ ਵਰਤੋ। 'ਠੀਕ ਹੈ', ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਬੋਲੇ, 'ਉਹ ਆਕੇ ਜੇ ਖਿਮਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਕਿ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹਿੱਸੇ ਦੱਸੋ, ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਦ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਵਤਾਰਬਾਣੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕੀ ਠੀਕ, ਆਪਣੀ ਅਖੌਤੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਪ ਜਿਵੇਂ ਸਿਝਣਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿਝ ਲੈਣ ਆਪ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵਿਚ।' ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ।

ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਦੂਤ ਵਜੋਂ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਅਜਨੌਹਾ ਨੇ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਕੈਪਟਨ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰੁਤਬਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਡਾਕੀਏ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ ਇਹ ?' ਕੈਪਟਨ ਸਾਹਿਬ ਹੱਸ ਪਏ। ਕੈ, ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ।

ਅਸੀਂ ਇਕ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਦੀ ਵਧੀਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੁਖਸੀਮਤਾਂ ਈਮਾਨਦਾਰ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਸੀ ਵੀ। ਈਮਾਨਦਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਿਕੜਮ ਦੀ ਮੁਖਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਹਕਮ ਦਿਤਾ, "ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਾਰ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰੋ ਪਰ ਸਫ਼ਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹਰ ਹਾਲਤ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਸਾਹਾ ਦੀ ਲੜੀ ਚੱਲੇਗੀ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਸੰਤ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਮਰਨ ਮੁਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਬਾਬਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ?

1981 ਵਿਚ ਜਰਮਨ ਤੋਂ ਇਕ ਸਕਾਲਰ ਕੁੜੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਈ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਏਂਜਲਾ ਡੀਥਰਿਸ਼। ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉਪਰ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਭਵਨ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਨੌਟਸ ਲਏ। ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਮੈਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਿਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਲਈ ਚੋਕ ਮਹਿਤੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਦਰਜਣਾ ਸਵਾਲ ਪੁਛੇ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਈ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਟੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੋਲੀ- ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੁੱਤ-ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਕਿਉਂ ਲਟਕਾਈ ਹੈ? ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਬੋਲੀ- ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਕਿਥੇ ਕੁ ਤੱਕ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਜਾ ਕਿਥੋਂ ਕੁ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ? " ਸੰਤ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ- ਮੁੰਡਿਓ ਇਹਨਾ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰੋ। ਦੂਰੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ।

ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖੁਆਣ ਪਿਛੋਂ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਕਮਰਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਪੱਖਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਧੁਹਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਬੋਲੀ- ਬਾਹਰ ਗਰਮੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਪੱਖਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜੋਦਾ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਪਵਾਂਗਾ। ਸਾਡਾ ਦੇਵਾ ਦਾ ਇਕੋ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਭੜਕ ਪਈ। ਲੜਨੇ ਨਾ ਹਟੇ। ਆਖੀ ਜਾਵੇ- ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਪਖੰਡੀ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖਾ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ? ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਹੜੇ ਘਟੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛੇ ਨਾ ਡਿਕਸਨਰੀ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਾਲਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ? ਗੁੰਗੜ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ ਬਾਹਰ ਘਸੀਟ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਸੌ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕਾਰਿਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਥੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਸਮਾਣੇ ਬੜੇ ਵਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਥੋਹ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਮਾਣਾ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਦੇ ਹਨ। ਤੂੰ ਦਿਖਾ ਲਿਆਏਗਾ ਮੈਨੂੰ? ਅਸੀਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਗਰਮੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਖੋਖੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਥੇ 12-13 ਸਾਲ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਔਧ ਘੱਟ ਹੀ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਉਪਰ ਇਕ ਬੰਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਦੇ ਕੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਆਖਕੇ ਤੁਰਤ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਣੀਆਂ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੋਈ ਵੀ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁਕ ਚੁਕ ਅੰਦਰ ਵੀ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਸਾਮਾਨ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖਲੋ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਮੁਕਾ ਕੇ ਕਦੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਖਲੋਤੇ ਰੋਂਦੇ ਬਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਚਾਹ ਪੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਛੱਡ ਕੇ ਬਣਦੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਡਾਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਲੀਆਂ ਪਿਆਲੀਆਂ ਧੋਈਆਂ, ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਸਵਾਰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਗਵਾਈ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਹ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਸਾਈਕਲ ਵਾਲਾ ਦੱਸ ਕੇ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤੂੰ ਘਰ ਚਲਾ ਜਾ।

ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਪਿਛੋਂ ਏਜਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਵੱਛ ਸਿੱਖ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ- ਉਹ ਕਿਵੇਂ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਦੇਖੋ, ਇਸ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਵੱਡੀ ਦੁਖਦਾਈ ਖਬਰ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਇਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗਵਾਂਢੀ ਆਪੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਮੈਂ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣੀ। ਇਸ ਸੱਟ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਦੁਕਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਹੈ ਆਰਨਲਡ ਤਾਇਨਬੀ ਦਾ ਚੈਲੰਜ ਐਂਡ ਰਿਸਪਾਂਸ ਸਿਧਾਂਤ। ਤਾਇਨਬੀ ਅਖਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ, ਇਹ ਦੇਖੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਚੈਲੰਜ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਕੀ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਮਝਿਆ?

ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਬੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ। ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹਨ। ਸਾਮ ਨੂੰ ਕਥਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਨੀ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਬੈਠਣ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਾ ਲੱਭਦੀ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਰਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਜਿਥੇ ਪਰਿਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ। ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਸਗੋਂ ਵਲ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਕਾਫੀ ਜਾਰੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਾਗ ਮੈਂ ਤੇ ਗਿੱਲ ਵੀ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਸਾਹਮਣਿ ਇਕ ਮਾਈ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਆਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੁਹਦੇ ਚਾਹੇ। ਬਾਬੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਜਰਾ ਰੁਕੋ ਤੇ ਕੁੱਝ ਪਿਛੇ ਹਟੋ। ਫਿਰ ਮਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਬੀਬੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ। ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਕਰ। ਇਥੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਜਾਏਗੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾ ਜਾਈ। ਇਹ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕ ਵੀ ਦੇਖ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਦੁਰਲਭ ਵਸਤੂ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਖਿਆ ਮੰਗੀ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਲੋਤਾ ਗਿੱਲ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ- ਕਦੀ ਕਦੀ ਇਹ ਸਾਧ ਜਿਆਦਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੋਕਾਂ ਤੇ। ਤੂੰ ਆਪ ਦੇਖ, ਇਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਧਾ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕਣ ਵਿਚ ਇੱਜਤ ਹੈ?

ਪਰ ਉਹ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲੁਆਉਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਨ ਤੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੋੜੇ ਖਾਣੇ ਪੈਂਦੇ। ਮੈਂ ਢੀਠ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਫਤਿਹ ਵੀ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਗੋਡਾ ਛੂਹ ਲੈਂਦਾ। ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ- ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲੁਆਉਣ ਦੇ ਸਖਤ ਖਿਲਾਫ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਡਾ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਤੁਸੀਂ। ਬੋਲੇ- ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸਰਧਾਵਸ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਨਾ ਛਿੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੋਡੇ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਲੱਤਾ ਖੁੱਟ ਜਾਇਆ ਕਰ ਚਾਹੇ।

ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਉਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿਖਿਆ ਮੰਤਰੀ) ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਦੇਰ ਤਕ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਣਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- ਇਹ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ ਕਰੋ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਸੰਤ ਬੋਲੇ, ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਕੁੱਝ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਫਿਰ ਗੱਲ ਕਰਿਓ।

ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਮਾਇਆ ਅਰਪਣ ਕਰਦੀਆਂ। ਫਸਲ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਪੰਜੇ ਵੱਧ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਫੜਦੇ, ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਬਾਬਿਓ ਸੀਜਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸੁਰੂ। ਬੋਝੇ ਡੇਢ ਡੇਢ ਗਜ਼ ਦੇ ਲੁਆਉ ਤਾਂ ਕੰਮ ਚੱਲੇਗਾ। ਬੋਲੇ- ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣੇ ਹਨ ਇਹ ਨੌਟ? ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦੀ। ਲਿਆ ਬਈ, ਰਸਪਾਲ ਸਿੰਘਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖੀਰ ਖੁਆ। ਰਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੀ ਐਸਸੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੜਵਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੀਰ ਦੇ ਕੋਲੇ ਭਰ ਲਿਆਇਆ। ਠੰਢੀ ਠਾਰ ਖੀਰ ਵਿਚ ਅੰਗੂਰ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੀਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਬੋਲੇ- ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਖੀਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਕੁੱਟ ਬੜੀ ਪਏਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ। ਮਾਰ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਸੋਚੋਗੇ, ਨਾ ਖੀਰ ਖਾਏ ਸੋਖੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਖੂਬ ਹੱਸੇ। ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਹੱਸੇ। 1982 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਇਕ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਕਾਰਡ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇਜ ਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਰਡ ਤੋਂ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀ। ਕਾਰਡ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- ਸਭ ਆ ਜਾਣਗੇ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਜੀ ਸਭ ਨੇ ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਗੁਰਦੁਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ (ਪਿਛੋਂ ਐਡਵੋਕੇਟ ਜਨਰਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣੇ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੰਤ ਬੋਲੇ- ਗਰੇਵਾਲ ਸਿਆਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਧ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਚੱਫੜ ਛਿੜੇਗਾ ਹੀ ਛਿੜੇਗਾ। ਜਿਹੜੇ ਮੈਥੋਂ ਦੁਰ ਦੁਰ ਰਹਿਣਗੇ ਉਹ ਸੁਖੀ ਵੱਸਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਪੁੱਜੇ। ਹਰੇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਭਾਵ ਸਨ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਤਲੁਜ-ਯਮਨਾ ਲਿੰਕ ਲਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਪੂਰੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਰੀ ਦਾ ਟੱਕ ਲਾ ਕੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਰਸਮ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਕਰੇਨਾ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਦਮ ਤੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਵਧੀਕ ਕੁੱਝ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਏਨਾ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਵੀ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 9 ਇੰਚ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਕਮੀਜ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਮਿਆਨ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਬੜੀ ਸੁਰਣੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ, ਜਿੰਨਾਂ ਸਮਾਂ ਬੋਲੇ, ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝਦੇ ਰਹੇ। ਕਦੀ ਬੋਲੀ ਅਗੇ ਸਰਕਾ ਲੈਂਦੇ ਕਦੀ ਕਾਫੀ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਵੱਖੀ ਬਰਾਬਰ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਕਦੀ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਕੜ ਲੈਂਦੇ। ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਬੈਠਾ ਵਕੀਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਪੰਗਾ ਲੈਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹੋ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੱਕਲਕਾਨੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਹੁਣ ਬਾਈ ਤੋਂ ਨਾ ਭਾਸਣ ਸੰਭਲਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿਰਪਾਨ।

ਬਾਬਾ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਧੂ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਅਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਦਿੱਖ ਨਾਗ ਵਲ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਇਕੋ ਥਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮੋਰਚਾ ਚਲਾਉਣ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਡਫਲੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਮਿਲਣੇ ਹਟ ਗਏ ਸਨ। ਲੋਗੋਵਾਲ ਦੇ ਕਪੂਰੀ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਕਾਰਨ ਵਿਗੜ ਗਈ ਸੀ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਐੱਸ. ਵਾਈ. ਐੱਲ. ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਲੈ ਕੇ ਐੱਸ. ਵਾਈ. ਐੱਲ. ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਤਾਂ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਲਾਲ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਲਹਿਰਾਏ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲੇ। ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਟੱਕ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ, ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫੌਜਾਂ ਕਪੂਰੀ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ਾਤਮਈ ਸੀ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਹ ਲਾਠੀ ਵਰ੍ਹਾਈ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ। ਅਖਰੂ ਗੈਸ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੁਢਾੜਾਂ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ। ਸਭ ਕਾਮਰੇਡ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਲਾਲ ਫਰੇਰੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਛੱਲੀਆਂ ਕੁੱਟੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜੇ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਮੁੜਕੇ ਨਾ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ ਨਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਝੰਡੇ ਉਪਰ ਦਿਤਬਾਰ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾ ਨੇ ਰਲਕੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸੀ ਮੈਂ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ। ਬੜੇ ਭਾਸਣ ਹੋਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਭਾਸਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸੋਧਤ ਸਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸੰਤ ਜੀ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਤਦ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਹਰੇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬੋਲੇ- ਮੋਰਚਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਸੰਤ ਜੀ। ਜੇ ਲੀਡਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਗੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ, ਤਦ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੇਗਾ, ਮੂੰਹ ਜਬਾਨੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੰਵਰਨ ਲਗੇ। ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਬਬੇਰਾ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਪਰ ਹੁਣ ਏਨਾ ਕੁ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਤੇ ਕਿਹਾ- ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਕ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੂੰ ਘਰ ਰਹਿ, ਸਾਰੇ ਆਉਣਗੇ, ਜੇਲ੍ਹੀ ਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਮਰਨ ਲਈ ਵੀ। ਪਰ ਠੱਗੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗੀ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ। ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੋਰਚਾ ਲੀਡਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਹਿਤੇ ਚੋਕ ਦਾ ਸਾਧ ਹਾਂ। ਲੀਡਰ ਬੈਠੇ ਹਨ ਇਥੇ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਹਿਬ, ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਲੋਗੋਵਾਲ ਸਾਹਿਬ। ਇਹ ਦੇਣਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ। ਅਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਆਗਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਇਥੇ, ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਮਰਨਾ ਕੋਈ ਸੋਖੀ ਗੱਲ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਆਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਹੁਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਤੋੜ ਤੂੜ ਦੇਣਗੇ। ਭਾਈਓ ਜੇ ਇਹ ਲੀਡਰ ਪਿੱਠ ਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਕਿਥੇ ਜਾਣਗੇ? ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਹਨ? ਪੰਜ ਸੱਤ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ? ਕਰੋੜਾਂ। ਕਿਉਂ ਭੱਜਣ ਦਿਉਗੇ

ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ? ਕਿਥੇ ਜਾਣਗੇ ਤੱਜ ਕੇ ਇਹ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਾਜਰੀ ਵਿਚ ਖਾਧੀਆਂ ਸਹੁਆਂ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ? ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਸੁਣਿਆ ਕੁੱਝ? ਖਰਾ ਆਦਮੀ ਇਉਂ ਬੋਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਕਰ ਲਵੋ ਅਜਿਹਾ ਵਕਤ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਸਾਧ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੇਗਾ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਭ ਭੱਜਣਗੇ, ਦੇਖ ਲਵੀ।

ਮਾਨਾਵਾਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਘਾਤ ਲਾਕੇ ਜੀਪ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਕੇਸਰੀ ਅਖਬਾਰ ਸਮੂਹ ਨੇ ਤਿੱਖਾ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਲਾ ਕੇ ਖਬਰ ਲਾਈ- ਸਾਥੀਉਂ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕਰ ਰੋਯਾ। ਖਬਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਾਮੀ ਇਕ ਥਾਂ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ ਸਵੇਰੇ ਉਸਦੀ ਮੋਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ? ਲਾਲੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਮੋਤ ਦੀਆਂ ਤੇ ਮੋਤ ਦੇ ਦੁਖ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਨਹੀਂ ਛਾਪਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਮੀਟ, ਸਰਾਬ ਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੀ ਖਬਰ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਲਾਲਾ ਅਖਬਾਰ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਇਉਂ ਛਾਪੀ- ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਕੇ ਗੁੱਡੇ ਕਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ। ਵੈਸੇ ਇਸੇ ਸੁਰਖੀ ਹੇਠ ਖਬਰ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਨੇ ਨਾ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨ ਜਬਰਦਸਤੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹਿੰਸਕ ਵਾਰਦਾਤ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ।

ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਥਾਣੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿਉ। ਸੰਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ- ਸਾਡਾ ਜਥਾ ਮੀਟ ਮਾਸ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਮਾਰਨਾ ਅਸੀਂ ਚਿੜੀ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲੀਸ ਹਿੰਸਕ ਹੈ ਤੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲੀਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਚੌਕ ਮਹਿਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗੇ।

ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਘੜਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਪਰਚੀ ਤੇ ਲਿਖ ਲਿਖ ਘੜੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਹੜੀ ਪਰਚੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆਏ ਉਹ ਕਿੱਲਰ-ਸਕੁਐਡ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਲੋਂ ਪੌਤੀ ਪੌਤੀ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪੁਰਾਈ। ਉਹ ਖਬਰ ਛਪਾਈ ਗਈ ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਉਕਤ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋਇਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲ ਠਾਕਰੇ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਾਗਿਆ- ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਅਸੀਂ ਕਈ ਜਾਣਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣੇ ਸੌਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਬਿਆਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਧੀਕ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਬੋਲੇ- ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਲਾਂਭੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਿਆ- ਸੰਤ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਚੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਤੁਪ ਹੈ। ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਉਪਰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਐਲਾਨੀਆਂ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਇਹ ਬੀ ਜੇ ਪੀ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਸੇਵਾ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭਿਆਲੀ ਪਾਕੇ ਰੱਖਣ ਤਦ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੇ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।" ਬੈਠਿਆਂ ਬੈਠਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਿਤਨੋਮ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਜਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗਟਕਾ ਚੁੱਕੋ, ਬੈਠੋ ਪਾਠ ਕਰੋ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਜਿਹੜੇ ਨਿਤਨੋਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕਢਵਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਖਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਫਿਰ। ਆਇਆ ਕਰਾਂਗੇ, ਬੈਠਕਾ ਕੱਢ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਿਤਨੋਮ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲੇਗੀ ਫਿਰ ਬਾਬਿਓ? ਹੱਸ ਪਏ

ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੋਧ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਪਤਨੀ, ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ, ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਜਦੋਂ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ, ਵੱਖ ਨਹੀਂ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਬਾਪੂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਰਾ। ਇੱਕ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਸਮਗ੍ਰੰਥ ਬਾਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ- ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁਰਮਿਆਂ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਕ ਉਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ ਦੀਆਂ ਝੰਕਾਰਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੌਘਿਆੜਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਾਪਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੁਜਦਿਲ ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਨੇ ਨੋਟ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ ਉਪਰ ਛਾਪੀ।

ਮਾਨਸਾ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਧਾ ਉਪਰ ਇਸਤਿਹਾਰ ਲੱਗੇ ਦੇਖੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ 1983 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਲੋ ਨਾਲੇ ਕਥਾ ਸੁਣ ਆਈਏ ਨਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਆਈਏ। ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਕਹਿਣ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਬੇਟਾ ਗੋਦ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿਉ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੀਰ ਦੀ ਠੋਂਕਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕਾਕਾ ਖਿੜ ਖਿੜ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਸੰਤ ਵੀ ਹੱਸ ਪਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਇਸ ਦੀ ਟੱਲੀ ਵਿਚ ਮਣਕਾ ਦੇਖਣਾ ਸੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਚੰਗੀ ਵਜਦੀ ਹੈ ਟੱਲੀ ਇਸਦੀ। ਕਈ ਟੱਲੀਆਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਣਕੇ ਤੋਂ ਤੁਰੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਨ 1984 ਚੜ੍ਹਿਆ। ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਖੁਫੀਆ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਫਸਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿਉ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਟੂਡੈਂਟ ਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਧਿਆਪਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿਥੋਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ? ਉਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਦੋਸ਼ ਇਹੋ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਤੁਸੀਂ ਲਾਇਆ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੀ ਇਲਮ? ਖੈਰ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਮਾਹੌਲ ਤਣਾਉਪੂਰਨ ਸੀ, ਗਰਮੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਜਣੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਦੋ ਕੁ ਦਰਜਣ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆਏ। ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ ਭਾਈ? ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਦਸਿਆ- ਜੀ ਸਾਡੀ ਪਲਟਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਈ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਤਾਂ ਕਈ ਜੁਆਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰ ਚੱਲੀਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਕਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਉਂ ਹੋਈ? ਇਕ ਫੌਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਫੌਜੀ ਨੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦਾਰੜੀਆਂ ਕੁਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸੰਤ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਜਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਰਗੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਬਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹੀ ਸੂਰਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਅਗੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੋਸ਼ਾ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰੋ ਅਗੇ ਨੂੰ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੰਤ ਚੁਪ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ- ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਉਗੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਫੌਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਹੋ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ? ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੁੱਝ, ਨਾਂ ਮੇਰੇ ਵਸ ਵਿਚ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਕਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਫੈਸਲਾ। ਚਲੋ। ਦੇਖੀ ਜਾਏਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੋ ਕਰੇਗਾ ਤਲੀ ਕਰੇਗਾ। ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ।

ਫੌਜੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਕ ਯਾਤਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਸੰਤ ਹੱਸ ਪਏ- ਕਿਉਂ ਬਈ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਕਿਉਂ ਲੱਗੇ ਮੈਨੂੰ? ਜੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਲਾਣਗੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ। ਜੇ ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਹੋਈ ਤੇਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਆਪਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਥੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਭਲਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਬਾਹਰ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਓਟ ਕਿਥੇ ਮਿਲੇਗੀ ਮੈਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ? ਦੱਸੋ ਕਿਹੜਾ ਹੋਰ ਥਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਹੋਏਗਾ ਇਹ ਕਿ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਬੰਬ ਸੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਏਗੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਟਲ ਜਾਓ। ਸੰਤ ਨੇ

ਕਿਹਾ- ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਬੀਬੀ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਏਨੇ ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬੰਬ ਸੁੱਟ ਜਾਵੇ ਇਸ ਵੇਲੇ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਦੂਤ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਲਵੋ ਤਦ ਉੱਤਰ ਹੁੰਦਾ, ਇਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਿੰਨੀ ਦੂਰ ਹੈ ਉੰਨਾ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਇਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਜਾਵੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਆਉਂਦੇ, ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਉਂਦੇ, ਸੰਤ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦੇ, ਉਤਰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਕਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਦੀ ਲੇਖਣੀ ਪੋਚਣੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਮਕਤੂਲ ਵਿਚ, ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਵਿਚ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਪਤ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਤਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਭਾਰੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਮ ਕਤਲਾਂ ਬਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ਼ਖਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਬਤ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਇਲਾਹੀ ਹੱਦ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਬੋਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਉਹ ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਫਾਂਸੀ ਉਪਰ ਝੂਲ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ। ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ? ਖਲੀਫ਼ੇ ਦੀ ਬੇਗਮ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਨਸੂਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਗਈ। ਚਰਨੀ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਬਗ਼ਦਾਦ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਨਾ ਦੇਈ ਜਾਈ। ਇਹ ਅਰਜ਼ ਕਰਨ ਆਈ ਹਾਂ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਫਕੀਰ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਸਰਾਪ ਦੇਣਾ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ ਸਾਧਾ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਖਤਮ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਫਿਰ ਬਗ਼ਦਾਦ। ਬਸ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ ਕੇਵਲ। ਬਰਬਾਦੀ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇ ਬਗ਼ਦਾਦ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਖ ਦਾ ਇਕ ਢੇਰ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ।

ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਕੁੱਝ ਗੜਬੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਜੁਆਨ ਮੁੰਡੇ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ- ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਜਲਵੇ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਮਾਈ (ਭਾਵ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਯਾਦ ਰੱਖੋਗੀ। ਦੇਖ ਲੈਣਾ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਦੀ ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਖਦਾ- ਹੋ ਈ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੱਲੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਧ ਅਤੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੋਵੇਂ ਡਰਾਮਾ ਕਰਕੇ ਡਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪੋ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ- ਦੇਖ ਲਉ। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਬੋਲੇ- ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਫੇਰਦਾਰ ਸਾਧ ਨੂੰ ਉਥੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪ ਦਿਉਗੇ ਤਦ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਉਗੇ। ਉਹ ਫੇਰੇ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਪੱਖ ਉਪਰ ਬੈਧ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਤ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਅਤੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਧੀਕ ਸਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਖਤ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਸਨ- ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਇਆ, ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਪਵੇਗਾ ਹੀ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧੀਕ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਬਕਾ ਸੈਨਿਕ ਪੁੱਜੇ। ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਂ ਟਿਕਾਣਾ ਹੀ ਉਥੇ ਸੀ। ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜਾਰ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ, ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਲੋਗੋਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਉਥੇ ਸੀ।

ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ- ਜੇ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ਤੁਸੀਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ- ਦੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿਆਂਗੇ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਵੀਸ ਨੇ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ- ਅਫਸਰੀ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੋਗੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੁੰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਸੀ? ਸਹੁੰ ਤੋੜ ਦਿਓਗੇ? ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਜਿਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਦੇਸ ਨਾਲੋਂ। ਜਿਸਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾਵੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕੇਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੌਜ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਾਂਗਾ।"

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫਿਰ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਵਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫੋਰਮ 100 ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਸਾਂ ਭਰ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸੰਤ ਲੋਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਗਏ ਤਦ ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ ਕਿ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫੋਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਬ ਥਾਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਤਾਂ ਦਰ ਕਿਨਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ- ਇਹ ਫੌਜੀ ਹੈ ਨਾ। ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਸਗੋਂ ਵੱਲ, ਬਾਕੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਜੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤਾਜੀ ਦਰਗਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਹੱਸ ਪਏ- ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਵੀ ਇਵੇਂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਤਦ ਪੰਥ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਡੀ ਔਕਾਤ ਕੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛੁੱਕੇ। ਫਿਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕੁਲਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਵੇ, ਬਗ਼ੈਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਇਦ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਬਾਉ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਦ 10-15 ਜੁਆਨਾਂ ਦਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜਥਾ ਅਤਿਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਨਾਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਤ ਆਪ ਵੀ ਰਿਵਾਲਵਰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਥਾ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿਚ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਚਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦੇਰ ਤੱਕ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ- ਸੰਤ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਲਿਜਾਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਉਪਰ ਜਿਹੜੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ? ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗਾ। ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ- ਪਰ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਹੀ ਹੈ?

-ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹਰ ਹੁਕਮ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਆ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਸਰਕੁਲਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਅਜਿਹੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਰਸਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੇਗਤ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜਿਆ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤਦ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੇ ਇਹ ਦਸੇ ਭਾਈਓ ਕਿ ਕੀ ਕਿਰਪਾਲ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਸਾਡੀ ਪੰਜ ਕਕਾਰੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਰਪਾਲ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਈਏ? ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਸੋ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਮੰਨਣੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਦਾਇਤ। ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਸਗੋਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਰਿਕਰਮਾ ਤੱਕ ਲਿਜਾਂਦੀ ਡਿਊਢੀ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ ਜਿੱਥੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਥੋਂ ਡਿਊਢੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀ।

ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸੰਤ ਸਗੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿਫਟ ਕਰ ਗਏ ਹਨ। ਉਥੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੂਜੀ ਮੰਜਲ ਵਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪੋੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦੋ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿੱਖ 20-22 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ, ਬਤੌਰ ਸੰਤਰੀ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਪਟਿਆਲਾਓ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ। ਉੱਪਰ ਜਾਣ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਬੋਲਿਆ- ਜੀ ਉਹ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਿਲਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੱਸ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਭਰਾ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਲੜਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਏ ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਈ ਰਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਦੱਸ ਦਿਉ। ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਰਤ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਉਥੇ ਚਲੇਤਾ ਰਿਹਾ, ਦੂਜਾ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਚਲੇ ਜਾਓ ਜੀ ਉੱਪਰ।

ਪੋਤੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਗਿਆਜ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਰਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੰਤ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੋਲਕੇ ਨਹੀਂ, ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬੈਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਟਕਾ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਗੁਮਾਲ ਵਿਚ ਲਪੇਟਿਆ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਮੈਂ ਕਈ ਬੈਰੀਅਰ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਤਕੜੇ ਰਹੋ ਆ ਗਏ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਹੇਠੋਂ ਵਾਪਸ ਘੱਲ ਦੇਈਦਾ ਹੈ। ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਹੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਬਹੁਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਨੇਹੁੰ ਹੀ ਨਿਭਦਾ ਹੈ, ਬੰਦਾ ਕਿੱਥੇ ਨਿਭਿਆ ਹੈ ਭਲਾ। ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਤੇ ਉਗਲ ਧਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਇਹ ਮਾਸ ਬੇਕਾਰ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਡੇਰੇ, ਮਾਸ ਨੂੰ ਸਿੱਟੀ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਸ ਮਾਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ? ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ- ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਸਭ ਕੁਝ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ ਸਭ ਕੁੱਝ। ਸਿੱਖੀ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭੇਗੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤ ਉਸ ਵਿਚ ਮੋਜੂਦ ਹੈ। ਸੰਤ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾਲ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਲ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਗਏ ਸਨ ਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਸੀ? ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੇ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਨਾ, ਕਿ ਉਹ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਤੀਕ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕਦੇ ਰਹੇ ਸਨ? ਜੇ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਦੁਖ ਅਤੇ ਦਰਦ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਦੁਖ ਆਪ ਜਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਕਿਥੇ ਰਿਹਾ? ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ- ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੋਲਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਸੇ ਅੱਵਲ ਤੇ ਆਖਰ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਭਾਈਓਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁੱਤਾ ਗਲੀ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਦੇ ਨਿਹੱਥੇ ਸਾਧੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਸੇਰ, ਪੂਛਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਖੜਾਕ ਕੀਤਿਆਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੇਨ ਕੇ ਅੱਗ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਸਭ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਹਨ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਦੀ ਦੇਖੋ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਦੋਂ ਬੋਝਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ। ਕੁੱਝ ਰੁਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ- ਓਹੋ ਮੈਂ ਵੀ ਕਮਲਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਬਸ। ਨਾ ਲੰਗਰ ਨਾ ਪਾਣੀ। ਕਥਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਖਾਹ ਮਖਾਹ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਭ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖੈਰ ਸੁਖ ਹੈ? ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿੱਝਕ ਹੈ ਕੇ ਕਰੋ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਥੇ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਵੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੁ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਹੌਲ ਸੁਭਾਵਤਨ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਵਾਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ- ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਦਿਉ। ਹੱਸ ਪਏ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ- ਇਕ ਦੋ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਦਿਲ ਲੱਗੀ ਇਹ ਗੱਲ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਥਾਪਿਆ ਸੀ, ਸੰਗਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਅਤੇ ਥਾਕੀ ਜਥਾ ਵੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਸਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਵਰਗਾ ਕਦ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਰ ਉੱਦਮ ਕੁੱਝ। ਮੈਂ ਹੋਸਲਾ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦਾ ਮੰਗੀਆ। ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੰਗਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਹੈ, ਪਿਛਾਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੰਗਤ, ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਮੁਖੀ ਅਜਿਹਾ ਚੁਣੇਗੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓਗੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਬਦਾਮ ਅਤੇ ਮਖਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਿਸਰਣ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਕ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ- ਸੰਕਟ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਡੈਲਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਧਰਤੀਆਂ ਕਿਥੋਂ ਆਈਆਂ? ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ, ਕਿਉਂ ਆਏ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ? ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ। ਕੇਵਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਸੇ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰਤੋ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਜਾਣੋਗੇ ਕਿ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਉਹੀ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਉਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦਿਲਾਂ

ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੁਰੰਤ। ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਚੰਗਾ ਫਿਰ। ਜਾਂਦਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗ ਸੋਗ ਹਨ। ਲੋਗਰ ਛਕੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ 1984 ਨੂੰ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੋਈਆਂ। ਮੇਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ। ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਗੋਲੇ ਦਾਗੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 1 ਤੋਂ 7 ਜੂਨ ਤੱਕ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੋਈ। ਹੈਲੀਕਾਪਟਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਟੈਂਕ ਪਰਿਕਰਮਾ ਤਕ ਪੁੱਜੇ। ਲੰਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਬਰਾੜ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ— ਜਵਾਨੋ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣਾ ਹੈ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਗੋਲੇ ਦਾਗਣ ਲੱਗਾ। ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ। ਪਾਣੀ ਬੰਦ। ਜੂਨ ਦਾ ਅੱਗ ਉਗਲਦਾ ਮਹੀਨਾ। ਬਰਾੜ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਤਪਦੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਖਾਲੀ ਖੋਲ ਜਿਹੜੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰਸ ਉਪਰ ਗਿੱਠ ਗਿੱਠ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਵਿਛੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਪਰੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਫੌਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ। ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਕਰਵਾਈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੱਤਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹਨ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਆਨਰੇਰੀ ਕੈਪਟਨ ਵਜੋਂ ਪੈਨਸਨ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਰਫਿਉ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 42 ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਫੌਜ ਨੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਵਖਰੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਖਰੀਆਂ ਵਖਰੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਬੰਦ ਸੀ ਪਰ ਅਰਬਨ ਐਸਟੇਟ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕਟਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਟਹਿਲ ਸਕਦੇ ਸਾਂ। ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਭ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਾਂ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਧੁਪੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੁਖਦਿਆਲ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6 ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਰੂਬਰੂ ਯਾਦ ਹਨ,— ਫੜ ਲੈ ਪੁਛ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੁਣ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟੋਲਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਕਲ ਦੇਖ ਲੈ ਉਸਦੀ। ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਸਭ ਦੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਨਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁੱਝ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਉਪਰ ਮਾਤਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵਜਦਾ ਸੁਣਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਇਉਂ ਵਰਤਾਓ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਅਰਬਨ ਐਸਟੇਟ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ— ਕਿਤੇ ਭੱਜ ਚੱਲੀਏ, ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੀ ਸੱਤਾਂ ਪਾਸ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ। ਦੋਵੇਂ ਪੈਦਲ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਖੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਉਪਰ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਿ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ— ਤੇਜ ਚੱਲੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ— ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੇ ਕਿ ਕਿਥੇ ਪੁੱਜਣਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਤੇਜ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਘਰ ਵਿਚ ਹਫ਼ਤਾ ਦਫ਼ਤੀ ਮਚ ਜਾਂਦੀ, ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾ ਆ ਵੜੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਨਾ ਲੱਭਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਘਰ ਬਦਲਦੇ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਇਸ ਸਭ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ— ਨਾਲੇ ਸਾਧ ਆਪ ਮਰ ਗਿਆ ਨਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਗਿਆ। ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ— ਅੱਜ ਇਹੋ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਲੋਕ ਇਹ ਕਹਿਣ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧ ਸੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਬਸ ਉਹੋ ਬਚਿਆ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਦੋਸਤ ਦਾ ਘਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕੱਟੀਏ। ਘਰ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੱਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਨਾ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਖੇ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ। ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਂ ਕਿਹਾ— ਮਾਤਾ ਪਾਣੀ ਪਿਆਈ। ਮਾਤਾ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖਲੋਤੀ ਮੰਜੀ ਨਿੱਮ ਹੇਠ ਡਾਹ ਲਈ, ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਦਿਤਾ ਮਾਤਾ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਘਰੋਂ ਵੀ-ਸੇਪ ਬਾਥਰੂਮ ਚੱਪਲਾਂ ਪਾਕੇ ਨਿਕਲ ਆਏ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਗਰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਉਪਰ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਪੈ ਪੈ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿੱਕੜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਕਚਿਆਣ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ— ਮਾਤਾ ਜੇ ਬਾਲਟੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੈਰ ਵੀ ਧੋ ਲਈਏ। ਮਾਤਾ ਫਟਾ ਫਟ ਆਈ ਕੁ ਬਾਲਟੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧੋਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਰਤ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਖੁਦ ਧੋਕੇ ਚੱਪਲਾਂ ਆਪੇ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ— ਦੋੜ ਜਾਓ ਹੁਣ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਖਤਰਾ ਬੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਈ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਨੀ ਬਹਾਨੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਕੁਲਦੀਪ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ਜਾਕੇ ਖੂਬ ਹੱਸੇ। ਸਮ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਟਿਊਬਵੈਲ ਚਲਦਾ ਦੇਖਿਆ। ਸੋਚਿਆ ਇਸਨਾਨ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ। ਉਥੇ ਪੁੱਜੇ। ਇਕ ਜੁਆਨ ਮੰਜੀ ਉਪਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੈਠਾ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ— ਬੁਰੇ ਦਿਨ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ? ਤੁਰਨ

ਫਿਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਅਹੁ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਗਿੱਲ। ਉਸ ਪਾਸ ਗਏ ਸਾਂ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸੀ ਕੋਈ। ਪਰ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਰਤ ਆਏ। ਮੁੰਡਾ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਹਣੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਬੈਠੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿੱਲ ਮੇਰੀ ਬੰਬੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ? ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਇਥੇ ਮੇਰੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂਟਰ ਵਾਲੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹੋ। ਉਹ ਗਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਚੋਂ ਲਿਆਇਆ। ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਹਾ ਲਏ ਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਹਨੇਰੇ ਪਏ ਰੋਟੀ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਕਈ ਦਿਨ ਉਥੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੋਲੀ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੇਹਲ ਜਾਏਗਾ ਲਾਜ਼ਮੀ। ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਪਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਤੂੰ ਦੱਸੋਗਾ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਕਿ ਇਸ ਪਾਸ ਰਹੇ ਸਾਂ? ਕੁਲਦੀਪ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਂ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਾਂਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਆਖਰ ਇਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ।

ਦੋ ਕੁ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਇਧਰ ਉਧਰ ਝੱਖ ਮਾਰਕੇ ਮੈਂ ਖੱਕ ਗਿਆ। ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਦੇਖੀ ਜਾਏਗੀ ਜੇ ਹੋਏਗੀ। ਆਪਾਂ ਕਿਹੜਾ ਖੂਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਲੁਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ? ਫੜਨਗੇ ਤਾਂ ਫੜ ਲੈਣ। ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਘਰ ਘੁਰ। ਕੋਈ ਘਰ ਰਿਹਾ ਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਈਏ ਕਿਥੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਾਉ। ਉਸ ਨੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। ਵੱਖ ਦਿਸਾ ਵਿਚ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ- ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਖਦਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕੋਈ। ਮੈਂ ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਨੂੰ ਫੌਜੀ ਘਰੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਤੂੰ ਵੀ ਦੋੜੀ ਨਾ ਕਿਧਰੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੋ. ਪੰਨੂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ। ਜੇ ਪੁੱਛਣਗੇ ਦੱਸ ਦੇਈ। ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਹਨ? ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੁਖਨਿਵਾਰਨ ਲਾਗੇ ਸਕੂਲ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਕੰਪ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਪਟਿਆਲੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆ। ਆਖੀ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਪਹਿਰਿਆ ਅੰਦਰ ਉਸਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ, ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾ ਗੱਲ ਕਰੋ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਣੇ ਹਨ। ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ- ਜਾਓ। ਘਰ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਜੇ ਫੇਰ ਲੋੜ ਪਈ, ਹੋਰ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਟਲਿਓ ਨਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬੇਚੋਨੀ ਘਟੀ। ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਗਏ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਜੌਰ ਜੌਰ ਦੀ ਬੁਹਾ ਖੜਕਿਆ। ਕਾਲ ਬੋਲ ਵੀ ਵੱਜੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਟੱਕ ਟੱਕ ਬੁਹਾ ਵੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਉਠੇ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਰਚ ਲਾਈਟਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਦੁੱਧਿਆ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਚਾਰ ਟੈਂਕ ਘਰ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਲੋਡਡ ਤੈਨਾਤ ਸਨ। ਲੋਹ-ਟੋਪ ਪਾਈ ਫੌਜੀ, ਕਾਰਬਾਈਨ, ਸਟੇਨਗਨਾਂ ਬੀੜੀ ਗਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਚਾਰ ਜਵਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਵਾਂ ਕਸ ਕੇ ਪਿਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਲੈ ਗਏ। ਉਥੇ ਕੀ ਜੁਲਮ ਕਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਇਥੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੱਖਰੀ ਤਫ਼ਸੀਲ ਦਿਆਂਗਾ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ। ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੱਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਫੜੇ ਗਏ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਮੁਜਰਿਮ ਹਨ ਜੋ ਏਨੀ ਸਖਤੀ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਦੱਸਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੁਆਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਾਨੂੰ 40 ਕੁ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਮਰੇ ਕਰਕੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜੇਲ੍ਹ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਆਏ।

ਕਿਹੜੀ ਗੰਦੀ ਗਾਲ ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਿੰਡਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਦੱਖ ਵਿਚ ਜਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੰਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਬੱਟ ਹੱਥੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਦ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਪਟਿਆਲੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਜੁਆਨ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸਨ। ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਅਫ਼ਵਾਹ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਫਰਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਖਬਰ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੱਥ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਫੌਜੀ ਜੁਆਨ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਅਕਸਰ ਆਖਦੇ ਕਿ ਸੰਤ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਭ ਕੀ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਐਡਵੋਕੇਟ ਤੇ ਬੜੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧ ਬਜ਼ੁਰਗਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਮੈਨੂੰ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਬਲੂਸਟਾਰ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਬਾਦ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਦਾ ਜਿਹੜਾ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਸੰਤ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹਨ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਅਗਲਾ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ। ਇਕ ਵੀ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕੁਝ ਸਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਕੈਪਟਨ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ- ਤੁਸੀਂ ਸਨਾਖਤ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ? ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ- ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਖ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਲਾਸ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ

ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਬਿਹਰਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਕੈਪਟਨ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ - ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹੋ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅਤੇ ਬੀ.ਜੇ.ਪੀ. ਦੇ ਆਗੂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। - ਜੇ ਕਾਮ ਤੋਂ (ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ) ਬਹੁਤ ਪਹਿਲੇ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਏ ਥਾਂ। ਵਧਾਈ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼। ਵਿਜਈ ਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖ। ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਮਾਤਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤਖਤ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਿਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਯਾਤਰੂ ਨਾਲ ਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਇਥੇ ਸੰਤ ਲੋਕੋਂ ਵਾਲ, ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵੀ ਪਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਦਾ?" ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ, "ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਵਿਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੀ।" ਤਬਾਹੀ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਮਝੋ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।" ਦੂਜੇ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਅੰਤ ਬੇਅੰਤ ਹੈ।"

ਸਹੀਦ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਜਰਨੈਲ ਦੀ 90 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬਿਰਧ ਮਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਆਈ। ਮਲਖੇ ਦੀ ਇਕ ਬੁੱਕ ਤਸਲੇ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਮਾਤਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ। ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ।" ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਵੀ ਸੁਹਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁਹਣਾ ਹੈ। ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਹ ਰਹੇਗਾ ਸਦਾ।"

ਮੈਂ ਪੇਸੀ ਉਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਡਿਊਥੀ ਵਿਚੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ ਪੁਲੀਸ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ - ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਇਹ ਖਤ। ਆਪੇ ਪਛਾਣ ਲਏਗੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੇ ਖਤ ਮੰਗੇਗੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਖਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਨਾਹ ਪਰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ... ਕੀ ਪਤਾ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ ... ਪੁਲਿਸ ਪੂਰੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਹਥਕੜੀ ਜੜਦੀ ਹੈ। ਦੇਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਗੁਰਜੀਤ ਕੁਰੇ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੈ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਪਾਸ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਈ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਚੰਗਾ ਵਾਕਫ਼ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਥੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣ ਜਾਇਆ ਕਰੀ। ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਟੀ ਖੁਆ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਨਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੋਟੀਆਂ ਫੜਾ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਚਿੱਠੀ ਜਰੂਰ ਦਿਖਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਜਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਮੁਫਤ ਦਾ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ। ਗਮਦੂਰ ਸਿੰਘ।" ਪੇਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗਰੀਬ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਇਆ ਫੌਜ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਰੋਟੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਣ ਲਈ।

ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ, ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖ, ਖੱਦਰ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲਾ ਬੈਰਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਜਾਂ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਫੈਲੇ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੋਝਾ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਭਰ ਲੈਂਦਾ। ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਇਕ ਇਕ ਦੋ ਦੋ ਦਾਣਾ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਚੱਬੀ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਬੋਲਦਾ ਵੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਣਾ। ਦਾਣੇ ਵੀ ਚੱਬੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਲੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਪੰਰੀ ਬਿਨ ਖੜਾਕ ਕੀਤਿਆਂ, ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਤੁਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਕਹਿੰਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਮਰੇਗੀ। ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਰੇਗੀ। ਨਹੀਂ ਬਚੇਗੀ। ਮਰੇਗੀ। ਮਰੇਗੀ ਹੀ ਮਰੇਗੀ।" ਇਹ ਸੀ ਉਸਦਾ ਸਿਮਰਨ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੌਣ ਮਰੇਗੀ ਸਾਧੂ ਜਿਆ?" ਬੋਲਿਆ, "ਉਹੀ ਮਰੇਗੀ ਹੋਰ ਕੌਣ? ਉਹੀ ਮਰੇਗੀ ਜਿਸਨੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਘਰ ਢਾਹਿਆ ਹੈ। ਮਰੇਗੀ।" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੌਣ ਮਾਰੇਗਾ ਉਸਨੂੰ?" "ਮਹਾਰਾਜ। ਮਹਾਰਾਜ ਮਾਰੇਗਾ। ਤੂੰ ਦੇਖ ਲਈ ਚਾਹੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਈ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ? ਸਰੇਆਮ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ।" ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਗੱਲੇ ਵਿਚ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ, ਉੱਪ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈਂ ਨਾ। ਜਿਹੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬਾਈ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਥੇ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਵੀ ਇਥੇ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਦੇਖ ਲਈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਫੌਜ ਉਹਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਬਾਈ ਜੀ।" ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਆ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ - ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ

ਦਿਆਗ ਪੂਰਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਸਰਾਪ ਦੇਈ ਚੱਲੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਾਪ ਨਾ ਹੋਏ ਐਟਮ ਬੰਬ ਹੋਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਹਿਣਾ ਸੀ ਢਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਬਰ ਕਰੋ।

ਮਿਲਟਰੀ ਟੌਰਚਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਏਨੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਹੋ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜਦੋਂ ਇਥੇ ਨਰਕ ਵਿਚੋਂ (ਫੌਜੀ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ) ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂਗੇ ਕਿ ਦੱਸ ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ।" ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰ, ਨਾ ਸੋਚ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਸਨ? ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਮੂਰਖ। ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀਆਂ।"

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਸਿੱਖ ਜੁਆਨ ਦਿਨੇ ਤਾਸ ਖੇਡਦੇ, ਸਵੇਰ ਸਾਮ ਵਾਲੀਬਾਲ, ਇਉਂ ਦਿਨ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੋ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਭਰਾ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਤਰੀਨ ਖਬਰ ਸੁਣ ਲਵੇ। ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜੈਕਬ ਅਤੇ ਟੱਲੀ ਬੀਬੀਸੀ ਲੰਡਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕੁਸਲ ਰਿਪੋਰਟਰ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕੁੱਝ ਬੰਦੇ (ਸ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੇਥੋ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਚੰਦਮਾਜਰਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਡੂਮਡੇਤੀ ਆਦਿ) ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਦੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।" ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ - ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤਾ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗਾਲੀ ਇਹੋ ਪਤਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਖਬਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।" ਚੰਦਮਾਜਰਾ ਬੋਲੇ, "ਤਮਿਲਾਂ ਦਾ ਐਕਸ਼ਨ ਹੋਏਗਾ ਜੇ ਖਬਰ ਸੱਚੀ ਹੈ ਤਾਂ।" ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਹ ਕੰਮ।" ਚੰਦਮਾਜਰਾ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਲਈ ਜਾਓ ਸੁਫਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੁਰਮਗਤੀ ਦੇ। ਉਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਦਮ ਹੁਣ।" ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਕਿਉਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਬੈਠਿਆਂ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਦੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ- ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਈਆਂ ਕੋਲ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰ ਸਨ। ਸਭ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਾ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਜੇ ਇਕ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਨੇ ਲਾਹੋਰ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਤੀਜੇ ਨੇ ਬੀਬੀਸੀ ਤੇ ਚੌਥੇ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਦੋਵਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਰ ਲਾਹੋਰ ਤੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨਸਰ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਭਾਰਤੀ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਵੀ ਜਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨਸਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬੀਬੀਸੀ ਨੇ ਮੋਤ ਦੀ ਖਬਰ ਬਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦਿੱਤੀ। ਲਾਹੋਰ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਰਾਡਕਾਸਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਕਿਵੇਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਆਖਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਡਿਊਢੀ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ। ਚਲੇ ਗਏ। ਪਟਿਆਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸ. ਇਕੱਤਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੜੇ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਐਨ.ਐਸ. ਠਾਕਰ ਸਨ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਤੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਉਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚਾਰਜ ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿੱਖ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਆਖੇ ਤਾਂ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਾਲੀ ਟੈਂਕ ਬੀੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਖਦਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋੜਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੋ।" ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਸਰਪੰਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਡਿਪਟੀ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਆਖਾ ਤਦ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਆਖਾ ਮੰਨੋ। ਮੁੰਡੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ ਬਹੁਤ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਗੇ। ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣ ਤਾਂ ਹੁਣ ਡਿਊਢੀਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹੋ, ਕੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਾਏ।" ਗੱਲ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਰਹੇ, ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਖਾਓ ਪੀਓ ਪਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਰਪੰਚ ਤਕੜਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਬੰਦੀਆਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ- ਸਾਥੀਓ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੇ ਪੀਣਾ ਖਾਣਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਰਾਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਿਆ ਲਈ ਹੈ।

ਇਖਲਾਕੀ ਕੋਈਆਂ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਖੁਲਵਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਦਾਅਵਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ। ਮਠਿਆਈ, ਪਨੀਰ, ਚਿਕਨ, ਫਿਸ ਅਤੇ ਵਿਸਕੀ ਕਿੰਨੀ ਅੰਦਰ ਆਈ ... ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੇ। ਜਿਸਦਾ ਜੋ ਜੀ ਕਰੇ ਖਾਵੇ। ਸਤੀਸ਼ ਜੈਕਬ ਅਤੇ ਮਾਰਕ ਟੱਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਦੀਪਮਾਲਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅੱਜ। ਦੀਵੇ ਕਿਥੋਂ ਆਉਣ, ਨਾ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਹੁਣੇ ਸਭ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਜਾਈ ਪਾੜ ਲਈ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- ਬੱਤੀਆਂ ਵੱਟੋ। ਇਕ ਬੋਰੀ ਆਟੇ ਦੀ ਉਲਟਾ ਕੇ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਸਖਤ ਆਟਾ ਗੁੱਲ੍ਹੋ, ਦੀਵੇ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ। ਸਟੋਰ ਵਿਚੋਂ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਕਿੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਵੇ ਜਗੇ, ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ। ਇੰਦਰੀ ਗਾਂਧੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਰਿਆ ਵਗਿਆ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, "ਜੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਹੁਣ? ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗੇਗਾ?" ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਕੁਇੰਟਲਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਝਾੜੂ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਣਾ ਹੈ। ਬੜੇ ਝਾੜੂ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ। ਸਾਮੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਸੈਕਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹ ਕੋਣ ਹਨ ਸਭ? ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਮ ਜਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਵਿਸਕੀ ਖਰੀਦਦੇ ਦਿਸਦੇ, ਪੁਲੀਸ ਫੜ ਲੈਂਦੀ। ਕਈ ਥਾਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਜਾਂ ਵਿਸਕੀ ਪੀਣ ਪਿਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਾਹੌਲ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਬਾਪਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਧੀਕ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਕ 50 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਇਸ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ- ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਰਹੇਗਾ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਥੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੈਡੀਕਲ ਅਫ਼ਸਰ ਹਾਂ। ਪਾਪਣ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਦਾਰੂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਸ ਇਹ ਫੜ ਲਿਆਏ। ਕੋਈ ਟੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੋੜੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਖਰਚੇ ਸਨ ਪੈਸੇ।" ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੰਬੀ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ - "ਤੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ, ਅਸੀਂ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਫੜਿਆ ਤੈਨੂੰ?" ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ- ਮੈਂ ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਸਾਰੀ ਮਠਿਆਈ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਨਾ ਦੇਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਪੁਲੀਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਬੰਦ ਕਰ ਗਏ।"

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਪੱਕੇ ਤੱਥ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਈ ਵਾਰ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਠ ਦਸ ਜਣੇ ਇਕੋ ਬੈਰਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਕਿ ਕੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਏਡਾ ਭਿਆਨਕ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੈਕੜੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦੇਈਏ ਤੇ ਮਰੀਏ। ਅਜੇ ਇਹ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੁਪਾਸਿਓਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕਰਫਿਊ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲੀਏ। ਲੀਡਰ ਦੀ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗੇ ਟੋਏ ਰਸਤਿਆਂ ਥਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਜਥਾ ਬਾਦਲ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਕੋਠੀਓਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਖੇਤ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੱਥਾ ਖੇਤ ਪੁੱਜਾ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਖਰਬੂਜੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ - ਦੱਸੋ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚੱਲੇ। ਉਥੇ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਹੱਸ ਪਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ - ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਓ ਵਾਪਸ। ਤੁਸੀਂ ਘੋਰਾ ਪੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਅਜੇ ਬੜਾ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਜਾਓ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਸਭ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਤ ਸਮੇਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੰਬੰਧਨ ਕੀਤੀ - ਵੇਜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ - ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਣਨੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ... ਆਦਿਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋਈ। ਇਥੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਫਿਊ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਪਿੱਛੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਫਿਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ? ਲਗਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਲੋਗੋਵਾਲ ਸੰਤ ਨੂੰ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਇਹ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।"

ਸ੍ਰ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਈਸਾਪੁਰ (ਉਦੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਸੋਮਣੀ ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ) ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਲੇ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਕਦਮੀ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਚਾਰ ਜਣੇ ਹੋਰ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਫਤਿਹ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਰੁਕੇ ਨਹੀਂ। ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਫਤਿਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪਾਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਡਰਾਇਵਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ- ਕਿਥੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹੋ? ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ - ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਾਜਭਵਨ ਤੋਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਫਿਰ ਉਥੇ ਹੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਾ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਬਾਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਥੱਕੇ ਥੱਕੇ ਕਦਮੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਸਾਫ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ

ਅੰਗਿਤਿ ਹੈ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਖੈਰ ਮੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?" ਉਹ ਬੋਲੇ - "ਏਸ ਸਾਧ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਲਵੋ ਜੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਮਰੇਗਾ ਨਾਲ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾਏਗਾ।" ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਫਿਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਰਤ ਗਏ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰੀ ਪਾਂਡੇ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣਗੇ। ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਵਾਪਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਰਤੇ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਏ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਸਾਧ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੋ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਈਸਾਪੁਰ ਜੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਜਾਣ?" ਈਸਾਪੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ - "ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਟਰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਮੁੜ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੋਣਾ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਦੇ ਤਾਂ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਸਾਖ ਡਿੱਗਦੀ। ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਏਜੰਟ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਦਾ। ਸੋ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਤ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਕੀਮ ਸੰਤ ਨੇ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਆਖ ਆਏ ਜੋ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਰੋ। ਇਉਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।"

ਹੁਣ ਰਹਿ ਗਏ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵੱਖਿਆਨ ਵੀ ਸੁਣੇ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਵੀ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋਥਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਾ ਸਮਝ ਸੀ ਨਾ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਈਮਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ, ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉਸਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲਾ ਥੀਵੀਲਰ ਹੈ (ਬਾਦਲ + ਬਰਨਾਲਾ + ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ)। ਲੌਗੋਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਵਧੀਕ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਮਝੇ ਗਏਆਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਦੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਸਕ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨੌਜਵਾਨ ਫੜ ਫੜ ਕੇ ਝੂਠੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਨੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਤਦ ਸਿੱਖ ਜੁਆਨੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਖੋਦੀ ਜੁਆਨ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੀ- ਇਕ ਰਾਜੇ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਰਾਜਭਾਗ ਉਸ ਜੁਆਨ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਦਰਖਤ ਉਪਰ ਉਚੇ ਟੰਗੇ ਕੜੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਤੀਰ ਲੰਘਾਏ। ਜਿਹੜਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਾ ਸਕੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਗਰੀਬ ਵਿਧਵਾ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਜੁਆਨ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਂ ਬੜਾ ਰੋਈ। ਬੜਾ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੱਧਰ ਦਾ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੈਂ। ਖੁਦ ਮਰੇਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇਗਾ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ - ਇੰਜ ਜਿਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ। ਉਸਨੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਮਹਿਲਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ। ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਤੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਫਾਕ ਕਿ ਸ਼ੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਕੜੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜੇ ਜੇ ਕਾਰ ਹੋਈ। ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਕਤ ਜੁਆਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇਕ ਰਸਮ ਵੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੋਕਾ ਮਿਲੇ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ - ਸਿੱਤਰੋ, ਜੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ। ਇਹ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਤਲ ਨਹੀਂ - ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਸੇਧਿਆ ਗਿਆ ਤੀਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਕਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਹੋਵੇ? ਹੁਣ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਵਾਰਦਾਤ ਪਿਛੋਂ ਨਿਕੇ ਮੋਟੇ ਅਫਸਰ ਜਾਂ ਭਈਏ ਕਿਉਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ? ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਸ਼ਾਨ ਬਣੇਗੀ? ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਸਭ ਸਾਂਤ ਰਹਿਏ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਸਾਡਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਇਛੁਕ ਹਾਂ। ਹੋ ਵਿਸ਼ਵ

ਭਰ ਦੇ ਰਸਟਰੋ, ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਅਲਪ ਸੰਖਿਅਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਓ। ਹੁਣ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਦੱਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਰੱਦ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਵਲੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਜੁਆਨੀ ਜਿਵੇਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਦੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਪਰਤਣਗੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਸਨ। ਬਚਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੋਤੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਸ਼ਾਇਦ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਿਹਾਈ ਪਿਛੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵੇਦਾਰ ਅਮਰ ਸਹੀਦ ਕਿਹਾ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਸੇਖੋਂ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਜੀਬ ਰਿਵੇਲਪਮੈਂਟ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।" ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਖਬਰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਸੁੱਟ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਟੋਲੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜਿਹੜੇ ਸੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਹਸਪਤਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਗਰੇ ਵਿਚ ਲਿਟਾ ਕੇ ਰੋਣ ਪਿੱਟਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਮਾਉ ਮੈਂਬਰ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਦਫਨਾਉਣ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦਰਿਆ ਦਿਲ ਦਾਨੀ ਲੋਕ ਬਖੇਰੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ। ਸਾਮ ਤੱਕ ਪੰਜ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਪੈਸੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਐਸਤਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਲਾਸ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਨਾਘਾਟ ਸੁੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਘਾਟ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਗੇ ਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰ ਇਸ ਲਾਵਾਰਸ ਲਾਸ ਨੂੰ ਚੁਗਰਿਆ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਭੀਖ ਮੰਗਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੱਖ ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਹਨ। ਢਾਡੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾ ਕੇ ਜੇਥਾਂ ਨਹੀਂ ਭਰ ਲਿਆਂਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ? ਜਥੇਦਾਰ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ ਜਦੋਂ ਕਦੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬਣ ਜਾਣੀ ਹੈ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਲਾਵਾਰਸ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ?" "ਬਾਬਾ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਿਤਾ, ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀਦ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਿਰ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸਬਦ ਹਨ, "ਸੰਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹਨ।" ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਹੀਦੀ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੀ ਕਹਾਂ ਹੋਰ ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ? ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਸਾਰ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵਾਂਗਾ।

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ "ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ... ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ" ਆਖ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਿਠਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਮੁੱਢੋਂ "ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ" ਟਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਹੀਦ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ, ਮੌਤ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉੱਪਰ ਉਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਧੀਰਮੱਲ ਅਤੇ ਰਾਮਰਾਇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋ ਗਏ? ਮੈਂ ਸਹੀਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜਾਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਹਲ ਫੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਫੌਜ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹੁੰਦਾ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੈਟਬੈਂਕ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕੁਝ ਕੁ ਸਹੀਦਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਹੱਥਕੰਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟੈਗੋਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਬੰਦ ਭੇਜਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੁਣੋ :

ਸੁਆਹ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗ ਕੇ, ਧੂਆਂ ਆਕਾਸੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ,

ਸੇਖੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ- ਅਸੀਂ ਵੀ ਅੱਗ ਦੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਹਾਂ।

ਰਿਹਾਈ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਮ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲੱਗਣ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਣਾਇਆ :

ਹੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਬਸ ਉਹਦਿਆ ਮਹਿਲਾ ਦੀ ਰੋਣਕ ਸੀ

ਭਲਾ ਚੂਚਕ ਦੇ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਚੂਬਾਰੇ ਕੌਣ ਵਿੰਹਦਾ ਏ।

ਉਹੋ। ਹੁਣ ਸਮਝ ਆਈ ਕਹਾਣੀ। ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਚੂਚਕ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ। ਕੇਵਲ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਹੱਲੇ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਹੁੱਸੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਜੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ "ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਲਾਣਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਹ।"

1982-83 ਦੇ ਦੋ ਸਾਲ ਸੰਤ ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਭੀੜਾਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੁਆਨਾਂ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾਉਣਾ ਇਕ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤ ਲੋਮਾਂ ਸਮਾਂ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਅਕਸਰ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਉ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗਾਈਏ :

ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤੂੰ ਹੀ ਐ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਜੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ।

ਉਸਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਵੇਦਨਾ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲਾ ਸਿੱਖੀ ਵਾਸਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੇਰੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਕਿਤੇ ਮਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ ਇਹ ਸਾਧ ਕਿਧਰੇ? ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਆਖਦੇ 'ਪੁੱਠੀਆ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੇ।"

ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਮਾਨਤਾਈਆਂ ਲੱਭ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਅਤੇ ਫਕੀਰੀ, ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸਿਦਕ, ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਵੱਲ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਐਨ ਸਾਫ ਦਿਸੇਗੀ। ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦਸਮਣ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਕਤ ਕਦੀ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਏ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਭਾਵੇਂ, ਬੇਇਜ਼ਾਜ਼ ਬੇਖੋਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਲੜਿਆ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ। ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ਹੁਣ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ ਤਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਮਾਈ ਭਾਈ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿਹੜੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ਉਹ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੇ। ਕੋਈ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀ, ਇਜ਼ਕਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅਗੇ ਜਰੂਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ।" ਕਾਫੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਗਏ। ਜਰਨੈਲ ਸੂਬੇਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਛੱਡ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਸੈਨਾ ਚਾਦੀ ਹੀਰੇ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗੀ ਤਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿਓ ਜੋ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਠਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਰ ਕਰਵਾਉ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਛੂਹ ਨਸੀਬ ਹੋਈ ਸੀ।" ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਇੱਠਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਠਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਵੇਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ਸੀ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਆਸਤ ਸੰਤ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਸਰੋਤੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਪਰ ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਇਕੱਠੇ ਹਨ ਪੰਥ ਵਿਚ", ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਉਣਤਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਾਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ।" ਜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਇਸ ਸਾਧ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੰਮਿਆ। ਜੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਆਸਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਦੇਖਕੇ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਖੁਦਾਵੰਦ ਕਰੀਮ, ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਦਾ ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੋ ਤੂੰ ਦੇਵੇਂ ਸੋ ਭਲਾ। ਜਿਥੇ ਤੂੰ ਰੱਖੇ ਸੋਈ ਭਲਾ। ਆਮੀਨ।"

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛਦਾ ਕਿ ਕੀ ਸੰਤ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਫਜ਼ੂਲ ਸ਼ਬਦ ਭੇੜ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚੰਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕਮਿਕ ਸਨ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਸਲ ਬਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਸਿਆਰ ਹੈ :

"ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੱਸਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ ਹਰ ਵਕਤ। ਕਿਤੇ ਜਲਾਦ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਰੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੂੰ ਰੱਸਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ ਹਰ ਵਕਤ।"

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਨਾਗਸੈਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਨਾਗਸੈਨ ਕੀ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਗਿਆ।

ਨਾਗਸੈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਢਹਿ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ, ਇਸ ਸਾਧ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਧੀਕ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਯੂਨਾਨੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਹੇਰਾਕਲਾਈਟਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਅੱਖ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਵਰਗੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਨਾ ਸਕਦੀ।"

ਸਾਇਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖੁਸ਼ਾਰ ਨਾਲ ਘੋਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਜਿਸ ਕੋਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦੇਖੇ ਹੋਣ, ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਰੱਬ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਮ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਉਤਮ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਸਾਹਿਤ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਸੰਗੀਤ।" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੀਰ ਸੁਹਣੀ ਹੋਏਗੀ ਉਨੀ ਸੁਹਣੀ ਉਸਦੀ ਬੰਸਰੀ ਦੇ ਸੁਰ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਂਝਾ ਸਾਧ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ? ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸੀ ਇਕੋ ਵਕਤ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੀਰ ਅਤੇ ਰਾਂਝਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਫਨਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖ ਜੁਆਨੀ ਕਦੀ ਵੀਰਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਇਸ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਵੱਡੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰਨ ਆ ਜਾਣ। ਮੌਮਿਨ ਦਾ ਸਿਆਰ ਸੁਣ-

ਫਿਰ ਬਹਾਰ ਆਏਗੀ ਵਹੀਂ ਦਸਤਨਵਰਦੀ ਹੋਗੀ

ਫਿਰ ਵਹੀਂ ਪਾਵ ਵਹੀਂ ਖਾਰਿ ਮੁਗਿਲਾਂ ਹੋਗੇ ।।

(ਫੇਰ ਬਸੰਤ ਆਏਗੀ। ਫੇਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਆਵਾਰਗੀ ਲਈ ਨਿਕਲਾਗੇ। ਫੇਰ ਉਹੀ ਪੈਰ, ਫੇਰ ਉਹੀ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।)
